

KONTEKST BIBLIJNY USTANOWIENIA ŚWIĘTA POŚWIĘCENIA ŚWIĄTYNI (CHANUKI)

W przeciwieństwie do wielu innych świąt żydowskich, można dokładnie wskazać na początek Święta Poświęcenia Świątyni (Chanuki)¹ Jest ono bowiem jedynym świętem żydowskim, które zostało związane z niepodlegającym dyskusji wydarzeniem historycznym i którego ustanowienie zostało przekazane przez tekst późnego pochodzenia² Chanuka wspomniana jest w kilku starożytnych źródłach: 1 i 2 Mch³, J 10, 22, *Dawne dzieje Izraela* Józefa Flawiusza⁴ oraz *Megillat Ta'anit*⁵ Dla zdobycia wiedzy o tym święcie

---

¹ Por. S. Szymik, *Żydowskie święta późniejsze*, w: *Życie religijne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1999, s. 337.

² Chanuka jest świętem wspominającym wydarzenie historyczne, które nie jest zapisane w Biblii hebrajskiej, ponieważ 1-2 Mch znalazły się poza jej kanonem. Głównym źródłem, z którego czerpiemy wiedzę o tym święcie, jest więc *Septuaginta* (por. P.M. Bogaert, *Le „rouleau” de Judith, Hanukka et le vingt-quatre du mois d’Ab*, w: *La commémoration. Colloque du centenaire de la Section des Sciences Religieuses de l’École Pratique des Hautes Études*, P. Gignoux, (red.), Louvain-Paris 1988, s. 163; J.C. VanderKam, *Feast of Dedication*, w: *The Anchor Bible Dictionary*, t. 2, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 124; G.A. Yee, *Jewish feasts and the Gospel of John*, Wilmington 1989, s. 83).

³ Zagadnieniami historyczno-literackimi dotyczącymi 1 i 2 Mch zajmują się m.in. F.M. Abel, *Les livres des Maccabées*, Paris 1949, s. I-LIX; T. Brzegowy, *Księgi historyczne Starego Testamentu*, Tarnów 1998², s. 309-317; M. Delcor, *The apocrypha and pseudoepigrapha of the hellenistic period*, w: *The Cambridge history of judaism*, t. 2: *The hellenistic age*, W.D. Davies, L. Finkelstein (red.), Cambridge 1989, s. 456-469; *Grecko-lacińsko-polska synopsa do Pierwszej i Drugiej Księgi Machabejskiej*, przekład i opracowanie S. Gądecki, Warszawa 2002, s. XIX-XLIX. S. Gądecki, *Historiografia w 2. Księdze Machabejskiej*, "Ruch Biblijny Liturgiczny" 47 (1994), s. 1-17; tenże, *Wstęp do ksiąg historycznych Starego Testamentu*, Gniezno 1992, s. 165-210; J.A. Goldstein, *I Maccabees*, New York 1976, s. 1-179; tenże, *II Maccabees*, New York 1983, s. 1-128; F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie. Wstęp-przekład oryginału-komentarz*, Poznań 1961, s. 17-42, 245-259; J. Homerski, *Pierwsza i Druga Księga Machabejska*, Lublin 2001, s. 19-24, 155-162; T. Jelonek, *Księgi historyczne Starego Testamentu*, Kraków 2006, s. 125-173; G.H. Jiménez, *Pierwsza Księga Machabejska*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. W.R. Farmer, Warszawa 2001², s. 621-626; N.J. McElneey, *Pierwsza i Druga Księga Machabejska*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, (red.), Warszawa 2001, s. 383-390; G. Aranda Pérez, *Druga Księga Machabejska*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma świętego*, s. 637-640; B. Polok, *Wprowadzenie do ksiąg Starego Testamentu*, Opole 1999, s. 284-294; J.C. VanderKam, *Wprowadzenie do wczesnego judaizmu*, Warszawa 2006, s. 79-87; E. Zawiszewski, *Księgi Machabejskie*, w: *Wstęp do Starego Testamentu*, L. Stachowiak, (red.), Poznań 1990, s. 227-234.

⁴ Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, t. 1-2, tłum. Z. Kubiak, J. Radożycki, Warszawa 2001.

trzy ostatnie źródła są mniej ważne, ponieważ mówią o nim bardzo niewiele i są jedynie pochodnymi starszych tekstów. Natomiast pierwszorzędnymi źródłami dla zapoznania się z Chanuką i wydarzeniami, które dały jej początek, pozostają Księgi Machabejskie⁶. Dlatego też celem niniejszego artykułu jest ukazanie kontekstu ustanowienia tego żydowskiego święta, głównie na podstawie przekazu biblijnego zawartego właśnie w tych dwóch księgach Starego Testamentu.

Relacje 1 i 2 Mch, dotyczące ustanowienia Święta Poświęcenia Świątyni i wydarzeń bezpośrednio go poprzedzających, różnią się znacznie między sobą⁷. Obie księgi są jednak zgodne w kilku ważnych kwestiach dotyczących Chanuki. Umieszczają rozpoczęcie święta w tym samym dniu, wyznaczają ten sam okres jego trwania oraz wspominają złożenie ofiar na nowym ołtarzu⁸.

Jako pierwszy przeanalizowany zostanie opis zawarty w 1 Mch 4, 36-61⁹. Juda i jego powstańcy zrozumieli wycofanie się syryjskiego wojska jako swoje

⁵ Jest to składający się z czterech rozdziałów traktat o postach i modlitwie w dni postne, wchodzący w skład drugiego sederu (części) *Miszny* zatytułowanego *Moed* (Święto), który to obejmuje z kolei dwanaście traktatów zawierających przepisy dotyczące obchodu świąt, szabatu, odprowadzania postów i zachowywania kalendarza księżycowego (por. S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, Kraków 1994, s. 380). Więcej na temat obecności Chanuki w źródłach rabinicznych oraz w dziele Józefa Flawiusza zob. E. Nodet, *La Dédicace, les Maccabées et le Messie*, "Revue Biblique" 93 (1986), s. 340-366.

⁶ Por. J.C. VanderKam, *Hanukkah. Its timing and significance according to 1 and 2 Maccabees*, "The Journal of Socjal Psychology" 1 (1987), s. 23-24. P.M. Bogaert w swoim artykule stwierdza, że istnieje także związek między Jdt a Chanuką. Stawia jednak pytanie, czy księga ta zna samo wydarzenie poświęcenia świątyni, czy też to wydarzenie wraz ze świętem, które go upamiętnia. Kalendarz zapisany w Jdt zakłada bowiem znajomość daty 25 dzień miesiąca Kislew, która to oznacza początek działań militarnych i czas świętowania. Autor Jdt układa chronologię księgi wokół dwóch rocznic: odnowienia sądownictwa żydowskiego w miesiącu Ab i oczyszczenia świątyni w miesiącu Kislew (por. *Le „rouleau” de Judith*, s. 166-167, 171).

⁷ Według J. Warzechy bardziej prawdopodobna jest wersja 2 Mch (por. *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005, s. 455). Szczególną uwagę na różnice między 1 i 2 Mch zwraca w swoim artykule E. Nodet, *La Dédicace*, s. 323-331, 337-340.

⁸ Por. J.C. VanderKam, *Feast of Dedication*, s. 124; tenże, *Hanukkah*, s. 24.

⁹ Szczegółowej analizy tej perykopy dokonują m.in. F.M. Abel, *Les livres des Maccabées*, s. 81-88; J.A. Goldstein, *1 Maccabees*, s. 272-288. Drugi z nich sporo miejsca (s. 273-278) poświęca kwestii opóźnienia momentu odbudowy świątyni w stosunku do czasu zdobycia Jerozolimy. Jego zdaniem, zwłoka ta była prawdopodobnie zamierzona. Chasydzi, którzy wierzyli w proroctwa apokaliptycznych wizjonerów, domagali się oczekiwania na Boga, który je w pełni zrealizuje. Ponadto, nie nastąpiły jeszcze wszystkie zapowiadane nieszczęścia. W takiej sytuacji, zdaniem pobożnych, odnowienie świątyni byłoby krokiem nierozważnym. Kiedy jednak, po pewnym czasie oczekiwania, nie wydarzył się żaden cud, a proroctwa okazały się fałszywe, Juda przystąpił do dzieła poświęcenia ołtarza i wznowienia kultu ofiarniczego w świątyni. Przywołując wydarzenia starotestamentalne, autor poszukuje również biblijnych precedensów, które Juda mógłby naśladować (s. 278-280). Zob. także J.A. Goldstein, *The hasmonean revolt and the hasmonean dynasty*, w: *The Cambridge history of judaism*, t. 2, s. 302-304.

zwycięstwo, dające im wolność religijną. Lizjasz oczywiście nie uważał swojej klęski za ostateczną. Jednak na razie Żydzi cieszyli się spokojem, który wykorzystali przede wszystkim na odrestaurowanie świątyni wzniesionej na górze Syjon¹⁰ Po słowach zachęty (w. 36), całe wojsko pod dowództwem Judy udało się do świątyni (w. 37)¹¹ Po wejściu na jej teren żołnierze ujrzeli przerażający obraz spustoszenia i zniszczenia¹² Syryjczycy pozabierali wszystko, co miało jakąkolwiek wartość, a resztę spalili (por. 2 Mch 1, 8; 8, 33). Opuszczone przez trzy lata budynki zawaliły się, a dziedzińce zarosły krzakami. W takim właśnie otoczeniu znajdował się ołtarz całopalenia, zbezczeszczony przez ohydę spustoszenia (w. 38)¹³ Swój żal i ból z powodu zniszczenia świątyni Żydzi wyrażali rozdzieraniem szat, płaczem, posypywaniem głów popiołem oraz padaniem twarzą na ziemię. Gestom tym towarzyszyło wołanie o karę Bożą dla pogan i przejmujący głos trąby (w. 39-40)¹⁴

Następnie autor 1 Mch przechodzi do opisu przeprowadzonych prac (w. 41-51). Najpierw Juda wyznaczył specjalną straż, aby ochraniała ludzi zatrudnionych do robót w świątyni przed atakami żołnierzy syryjskich przebywających ciągle w twierdzy Akra (w. 41)¹⁵ Do realizacji zadania oczyszczenia świątyni wybrano nieskazitelnych i zachowujących Prawo kapłanów, którzy zburzyli pogański ołtarz, a kamienie, z których był zbudowany, wynieśli na miejsce nieczyste (w. 42-43)¹⁶ Nie wiedzieli jednak, co mają zrobić ze zbezczeszczonym ołtarzem całopalenia (w. 44). Po naradzie postanowili go zburzyć, aby nie był znakiem hańby ze względu na

---

¹⁰ W ciągu wieków nazwą Syjon określano nie tylko całą Jerozolimę, lecz także różne jej części. Tutaj jest ona równoznaczna z terenem, na którym stała świątynia (por. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, s. 92).

¹¹ Na określenie świątyni i jej poszczególnych części autor 1 Mch używa w analizowanej perykopie greckich terminów *ta hagia* (w. 36, 41, 43, 48), *to hagianasma* (w. 38), *ho naos* (w. 49, 57) i *ho oikos* (w. 32).

¹² Widok sprofanowanej świątyni był obelgą dla Żydów, a zarazem znakiem zagrażającego im niebezpieczeństwa, ponieważ od stanu świątyni zależał właściwy ład świata. Dlatego nawet wygrane bitwy musiałyby się okazać bezskuteczne, gdyby świątynia pozostawała zbezczeszczona (por. G.H. Jiménez, *Pierwsza Księga Machabejska*, s. 628).

¹³ Na temat ołtarza i jego znaczenia w Izraelu zob. J.J. Castellet, A. Cody, *Instytucje religijne Izraela*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, s. 1964-1966; S. Szymik, *Ołtarze izraelskie*, w: *Życie religijne w Biblii*, s. 123-137; R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, Poznań 2004, s. 419-427.

¹⁴ Por. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, s. 92-93.

¹⁵ Twierdza ta została zdobyta przez Szymona dopiero wiosną 141 r. przed Chr. (por. 1 Mch 13, 49-52).

¹⁶ Podobnie uczynili królowie Jozjasz (por. 2 Krl 23, 4) i Ezechiasz (por. 2 Krn 29, 4-5), którzy polecieli kapłanom, aby oczyścili świątynię (por. N.J. McEleney, *Pierwsza i Druga Księga Machabejska*, s. 396; J.C. Rylaarsdam, *Feast of Dedication*, w: *The Interpreter's Dictionary of the Bible. An illustrated encyclopedia*, t. 1, red. G.A. Buttrick, New York-Nashville 1962, s. 812).

zbezczeszczenie go przez pogan, którzy składali na nim ofiary z nieczystych zwierząt (w. 45). Kamienie, z których był zbudowany ołtarz całopalenia, złożyli więc w odpowiednim miejscu na górze świątynnej¹⁷ aż do czasu przyjścia proroka, który zadecyduje, co dalej z nimi zrobić (w. 46)¹⁸ Zgodnie z przepisami Prawa (por. Wj 20, 25; Pwt 27, 5-6), nowy ołtarz został wybudowany z nieociosanych kamieni (w. 47). Naprawiono również budynek świątynny oraz poświęcono jego wnętrze i dziedzińce (w. 48). Sporządzone zostały także nowe naczynia święte, świecznik siedmioramienny, na którym zapalono lampy, ołtarz kadzenia, na którym złożono ofiarę kadzielną, i stół, na którym położono chleby pokładne (w. 49-51)¹⁹

Data wyznaczoną na poświęcenie nowej świątyni był 25 dzień miesiąca Kislew 164 r. (148 r. ery Seleucydów, czyli 14 grudnia 164 r. przed Chr.)²⁰ Wczesnym rankiem kapłani złożyli, zgodnie z przepisami Prawa, ofiarę na nowym ołtarzu całopalenia (w. 52-53). Był to ten sam dzień, w którym poganie zbezczeszcili świątynię, składając w niej swoje ofiary. Dzień poświęcenia świątyni obchodzono bardzo uroczyście, wzorując się na podobnym wydarzeniu z czasu panowania króla Salomona (por. 1 Krl 8, 62-66; 2 Km 5, 11-14; 7, 1-10) i króla Dariusza (por. Ezd 6, 16-17). Jak i przy poprzednich poświęceniach, tak i teraz rozlegał się śpiew pieśni oraz dźwięk cytr, harf i cymbałów, a lud upadł na twarz, składając pokłon Bogu (w. 54-55). Obchody te trwały osiem dni, podobnie jak uroczystości poświęcenia pierwszej i drugiej świątyni (por. 2 Krn 7, 8-9; Ne 8, 18). Poświęcenie ołtarza całopalenia przypominało także ceremonię poświęcenia pierwszego ołtarza całopalenia na pustyni synajskiej (por. Lb 7, 10-88)²¹ Do opisu uroczystości autor 1 Mch dodał jeszcze informację o przyozdobieniu fasady świątyni złotymi wieńcami i małymi tarczami. Odbudowane zostały również wejścia i pomieszczenia świątynne, które służyły jako mieszkania dla kapłanów i magazyny (w. 56-57). Wśród ludzi panowała atmosfera radości, gdyż wszyscy uświadamiali sobie, że zwrócenie świątyni ludowi stanowiło najważniejszy akt zwycięskiej walki z poganami (w. 58)²²

Juda, jego bracia i wszyscy zgromadzeni Żydzi postanowili, że dni ponownego poświęcenia ołtarza będą obchodzone co roku, przez osiem dni,

¹⁷ Być może miejscem tym była Dolina Cedronu (por. 2 Krl 23, 4. 6. 12).

¹⁸ Czas działalności proroków już dawno minął, ale istniały zapowiedzi pojawienia się proroka w przyszłości, w czasach eschatycznych (por. Pwt 18, 18; Ml 3, 1. 23). Stąd oczekiwanie na niego w okresie machabejskim było bardzo żywe (por. J. Homerski, *Pierwsza i Druga Księga Machabejska*, s. 60).

¹⁹ Por. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, s. 93-94.

²⁰ Tę datę potwierdza również Józef Flawiusz w *Ant* 12, 319.

²¹ Por. J. Homerski, *Pierwsza i Druga Księga Machabejska*, s. 61.

²² Por. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, s. 94-95.

rozpoczynając od 25 dnia miesiąca Kislew (w. 59)²³ Uzupełnieniem pracy przy odrestaurowaniu świątyni jerozolimskiej była budowa fortyfikacji wokół góry Syjon oraz umieszczenie tam wojska, aby poganie nie wchodzili do świątyni. Miało to stanowić swego rodzaju przeciwwagę dla twierdzy Akra, opanowanej wciąż przez wojska syryjskie²⁴ Dla zabezpieczenia świątyni i Jerozolimy przed wrogimi atakami z południa Juda ufortyfikował także Bet-Sur (w. 60-61)²⁵

Opis oczyszczenia świątyni w 1 Mch 4, 36-51 ma swój paralelny odpowiednik w 2 Mch 10, 1-8²⁶ Wydarzenie to, zgodnie z zamierzeniem autora księgi, stanowi punkt kulminacyjny pierwszej części opowiadania (2 Mch 2, 19-10, 8), która jest historycznym uwierzytelnieniem Chanuki²⁷ W swojej relacji hagiograf zwraca uwagę na dwa aspekty tego wydarzenia. Znieważenie świątyni przez pogan było karą za grzechy Żydów (por. 2 Mch 10, 4), a nowe święto, związane z poświęceniem ołtarza, było obchodzone na wzór Święta Namiotów (por. 2 Mch 10, 6)²⁸

W 2 Mch 10, 1 autor kontynuuje opowiadanie, które przerwał relacją o śmierci króla Antiocha IV w 2 Mch 8, 36. Nie trzyma się on chronologii i dlatego nie podaje żadnych dat²⁹ Po zdobyciu Jerozolimy przez Machabeusza i jego ludzi oczyszczono ją najpierw z pozostałości kultu pogańskiego, usuwając ołtarze i święte gaje (w. 1-2). Tego oczyszczenia bardziej niż miasto wymagała świątynia³⁰ Autor zwraca tutaj uwagę przede wszystkim na odnowienie kultu przepisanego przez Prawo. Zgodnie z jego przepisami, zbudowano nowy ołtarz, gdyż poprzedni był sprofanowany. Wykrzesano także

---

²³ Inaczej datę święta uzasadnia H. Daniel-Rops: „Ponieważ w drugim rozdziale swej księgi prorok Aggeusz ogłosił specjalne oczyszczenie na dzień dwudziesty czwarty dziewiątego miesiąca, na tę datę zatem ustalono owo święto, co odpowiada w przybliżeniu dacie 24 grudnia, wigilii Bożego Narodzenia” (*Życie codzienne w Palestynie w czasach Chrystusa*, Warszawa 1994, s. 318).

²⁴ Por. J. Homerski, *Pierwsza i Druga Księga Machabejska*, s. 61.

²⁵ Na temat wykopalisk archeologicznych w Bet-Sur zob. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, s. 241-242.

²⁶ Szczegółowej egzegezy dokonują m.in. F.M. Abel, *Les livres des Maccabées*, s. 407-409; J.A. Goldstein, *II Maccabees*, s. 374-382.

²⁷ Dzięki temu znajdują również swoje uzasadnienie prośby zawarte w dwóch listach rozpoczynających księgę (por. 2 Mch 1, 9; 2, 16).

²⁸ Por. J. Homerski, *Pierwsza i Druga Księga Machabejska*, s. 221.

²⁹ 2 Mch nie podaje roku oczyszczenia świątyni, lecz daje do zrozumienia, że wydarzenie to miało miejsce w tym samym czasie, w którym nastąpiła śmierć Antiocha IV (por. G. Aranda Pérez, *Druga Księga Machabejska*, s. 645).

³⁰ W tym fragmencie na określenie świątyni i jej poszczególnych części autor 2 Mch używa greckich terminów *ho naos* (w. 5), *ho neōs* (w. 3, 5), *to hierhon* (w. 1) i *ho topos* (w. 7).

nowy ogień, ponieważ poprzedni wygasł³¹ Przygotowano kadzidło, lampy i chleby pokładne. Następnie, po dwóch latach przerwy, złożono ofiary (w. 3)³² Błaganie Boga o zachowanie od nieszczęścia jest zrozumiałe w sytuacji Żydów, którzy byli prześladowani we własnym kraju (w. 4).

Autor 2 Mch, podobnie jak autor 1 Mch, zwraca uwagę na fakt, że oczyszczenie świątyni odbyło się dokładnie w rocznicę jej profanacji (w. 5)³³ Zależy mu także na podkreśleniu bardzo uroczystego charakteru świętowania tego wydarzenia. Zwraca więc uwagę na to, że powtórzono obrzęd Święta Namiotów, przeciwstawiając ten fakt sytuacji, w której Żydzi znajdowali się niedługo przedtem na pustyni (w. 6)³⁴ Uroczyste procesje z tyrsem, zielonymi

³¹ Wynika z tego, że autor 2 Mch nie wiedział o cudownym przechowaniu świątynnego ognia, o którym mówi list cytowany na początku księgi (por. 2 Mch 1, 18-36) (por. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, s. 323).

³² W rzeczywistości przerwa ta trwała trzy lata (167-164). Możliwa jest pomyłka popełniona przez jakiegoś wcześniejszego kopistę, która przeszła do wszystkich obecnie znanych rękopisów i przekładów. Wielu egzegetów uważa, że autor liczy przerwę w kulcie świątynnym nie od czasu profanacji świątyni, ale od chwili wystąpienia Judy Machabeusza. Możliwe także, że autor mało dbał o cyfry w swoim dziele i dlatego podał niedokładną liczbę (por. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, s. 323). Być może pomieszał nawet dwa sposoby liczenia lat: wschodni (babiloński) i zachodni (macedoński) (por. G. Aranda Pérez, *Druga Księga Machabejska*, s. 637-645). Okres trzech lat podaje Józef Flawiusz w *Ant* 12, 320-321, posługując się odniesieniami do greckich olimpiad. Według niego zbezczeszczenie świątyni miało miejsce w okresie 153 olimpiady, a jej odnowienie - w okresie 154 olimpiady, która trwała od lipca 164 r. do lipca 160 r. przed Chr. i nie jest zgodna z 148 r. ery Seleucydów przypadającym na 165 r. przed Chr. Źródło Flawiusza prawdopodobnie posługiwało się tzw. erą olimpiady macedońskiej, która zaczynała się rok wcześniej od attyckiej (por. *Ant* 12, 321, przypis 193).

Wzmianka o dwóch latach może natomiast pochodzić stąd, że hagiograf umieszcza śmierć Antiocha IV i oczyszczenie świątyni pod koniec 165 r., czyli dwa lata po profanacji świątyni (grudzień 167 r.). W rzeczywistości jednak oczyszczenie świątyni rozpoczęto na początku 164 r., śmierć króla nastąpiła jesienią 164 r., a poświęcenie oczyszczonej świątyni odbyło się w grudniu tego roku (por. J. Homerski, *Pierwsza i Druga Księga Machabejska*, s. 222). Niektórzy z autorów próbują szukać potwierdzenia dla okresu trzech lat także w interpretacji symbolicznej liczby 2300 z *Dn* 8, 14 (zob. J.R. Lancaster, R.L. Overstreet, *Jesus' celebration of Hanukkah in John 10*, "Bibliotheca sacra" 152 (1995), s. 326-327; J. Homerski, *Księga Daniela*, Lublin 1995, s. 64-65). Ta niedokładność w liczbie lat może wynikać również z tego, że na Wschodzie wyrażano się nieściśle i „dwa” mogło równie dobrze oznaczać „kilka” (por. *Ant* 12, 320, przypis 191). S.P. de Vries mówi nawet o czterech latach przerwy w składaniu żydowskich ofiar w świątyni (por. *Obrzędy i symbole Żydów*, Kraków 1999, s. 150).

³³ Podkreślenie zbieżności tych dat jest znamienne, ponieważ uwydatnia te dwa wydarzenia o decydującym znaczeniu dla tego okresu dziejów Izraela jako dwa przeciwstawne sobie momenty kulminacyjne w całym przebiegu opisywanych wydarzeń. Zbezczeszczenie świątyni było momentem kulminacyjnym w rozwoju zła, nieszczęść i upadku Żydów. W przeciwstawieniu zaś do niego momentem kulminacyjnym w walce ze złem i w dążeniu do odrodzenia narodu stało się oczyszczenie świątyni i odnowienie kultu religijnego sprawowanego w świątyni jerozolimskiej (por. E. Zawiszewski, *Rola świątyni w Drugiej Księdze Machabejskiej*, "Studia Pelplińskie" 6 (1976), s. 86).

³⁴ Obchodzenie żydowskich świąt, podobnie jak i szabat, było zakazane (por. 2 Mch 6. 6).

gałązkami i palmami w rękach, były nie tylko odnowieniem kultu świątynnego, lecz również podkreśleniem tego, że w taki sposób nie będą już obchodzone urodziny Antiocha IV ani święta ku czci Dionizosa (w. 7). Wzmianka o decyzji obchodzenia co roku święta upamiętniającego wydarzenie oczyszczenia świątyni jest dowodem na to, że autorowi zależało na tym, aby wszyscy jego współwyznawcy obchodzili je w opisany przez niego sposób (w. 8)³⁵

Poświęcenie odbudowanej świątyni kryło więc w sobie przede wszystkim implikacje religijne. Po pierwsze, była to decyzja Judy i jego ludu. Dotąd wszystkie święta żydowskie były nakazane w Prawie. Nigdy jeszcze żadne święto nie zostało ustanowione z woli człowieka. Nawet odbudowa świątyni po powrocie z wygnania nie została upamiętniona wprowadzeniem jakiegoś święta. Tak więc decyzja Judy była bezprecedensowa³⁶ Po drugie, wzorował się on w tym przypadku na zwyczajach swoich wrogów, a zarazem włączał je do judaizmu. Był to pierwszy krok na długiej drodze, którą mieli do przebycia Machabeusze, wypełniając swoją misję adaptowania zwyczajów greckich do judaizmu, bez sprzeniewierzenia się religii swoich ojców³⁷

Choć postanowiono, że Święto Poświęcenia Świątyni będzie obchodzone co roku, to przez kolejne dwanaście lat nie mogło się to odbywać regularnie ze względu na sytuację polityczną. Syryjczycy w dalszym ciągu okupowali twierdzę Akra, a w Jerozolimie toczyły się walki. Jednak, po ostatecznym odzyskaniu wolności i objęciu urzędu arcykapłana przez Jonatana w 152 r., obchodzono to święto regularnie³⁸

Świadectwem tego celebrowania Chanuki już w II wieku przed Chr. są dwa listy dodane przez autora na początku 2 Mch. Ich adresatami są Żydzi mieszkający w diasporze w Egipcie. Nadawcą zaś jest wspólnota Żydów z Jerozolimy i Judei³⁹ W 2 Mch 1, 1-9 znajduje się pierwszy list datowany na 124 r. Zaleca on obchodzenie Święta Namiotów miesiąca Kislew i nawiązuje do jakiegoś wcześniejszego listu wysłanego już w 143 r. Pismo to ma cechy dokumentu autentycznego. Po nim następuje drugi list (2 Mch 1, 10-2, 18), który nie posiada już takich cech. Miał on być wysłany w 164 r., ale zawiera

³⁵ Por. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, s. 323-324.

³⁶ P.M. Bogaert stwierdza: „L’instauration de jours liturgiques commémorant les grandes heures de la résistance des Maccabées à l’hellénisme et les victoires des Hasmonéens est un phénomène nouveau. Jusque là, les fêtes avaient toutes un fondement scripturaire dans le Loi” (*Le „rouleau” de Judith*, s. 163).

³⁷ Por. G.H. Jiménez, *Pierwsza Księga Machabejska*, s. 628.

³⁸ Por. J.J. Castelot, A. Cody, *Instytucje religijne*, s. 1987-1988.

³⁹ Listy tego rodzaju były znakiem łączności z diasporą. Często ich celem było ustalenie jednej daty obchodzenia świąt, szczególnie Paschy (por. A. Mozgol, *Teologia Arki Przymierza w psalmach i w tradycji prorockiej (Ps 132; Jr 3, 14-18; 2 Mch 2, 1-8)*, Katowice 2003, s. 138).

pewne elementy legendarne⁴⁰ Kończy się, tak samo jak poprzedni, zachętą do obchodzenia Święta Oczyszczenia Świątyni⁴¹

Przedstawione powyżej historyczne źródła Święta Poświęcenia Świątyni zastąpiła z czasem legenda, która zawarta jest w *Talmudzie babilońskim*. Mówi ona, że na skutek działań Syryjczyków została zbezczeszczona świątynia, a święta oliwa uległa skażeniu. Kiedy Machabeusze pokonali wrogów, odnaleźli zaledwie jeden dzban czystej rytualnie oliwy, która umożliwiłaby palenie się lamp świecznika tylko przez jeden dzień. Bóg jednak sprawił, że oliwa ta płonęła przez osiem dni, dając w ten sposób kapłanom czas na przygotowanie nowej oliwy⁴²

Obydwie tradycje dotyczące analizowanego święta, zarówno historyczna jak i legendarna, odnoszą się zatem do tego samego wydarzenia, podając jednak nieco inne uzasadnienie ustanowienia Chanuki⁴³ Rabini najwidoczniej chcieli uniknąć przypisywania zniechęceniu Hasmoneuszom i ich zwycięstwom wprowadzenia bardzo popularnego święta do żydowskiego kalendarza liturgicznego⁴⁴ Z tych samych powodów nie wspomina się o Chanuce również w pismach z Qumran⁴⁵

⁴⁰ Opowiadanie o świętym ogniu i nafcie, czy może ropie, w 2 Mch 1, 18-36 służy ukazaniu ciągłości między ofiarami składanymi po powrocie z wygnania i ofiarami, które były składane przed wygnaniem (por. G. Aranda Pérez, *Druga Księga Machabejska*, s. 641). Szczegółową analizę fragmentu dotyczącego ukrycia Arki przez proroka Jeremiasza (2 Mch 2, 1-8) przeprowadza w swojej pracy doktorskiej A. Mozgol, *Teologia Arki Przymierza*, s. 143-166. Por. także J. Lemański, *Arka Przymierza w dziejach narodu wybranego. Pomiedzy historia a teologia*, Szczecin 2006, s. 223-226.

⁴¹ Por. R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, s. 522; S. Gądecki, *Wstęp do ksiąg historycznych*, s. 192. Omówieniem listów z 2 Mch zajmują się m.in. F.M. Abel, *Les livres des Maccabées*, s. 285-310; R. Doran, *Temple propaganda. The purpose and character of 2 Maccabees*, Washington 1981, s. 3-11; J.A. Goldstein, *II Maccabees*, s. 137-188; F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, s. 261-274; J. Homerski, *Pierwsza i Druga Księga Machabejska*, s. 163-173; E. Nodet, *La Dédicace*, s. 331-337

⁴² Sposób przyrządzania tej świętej, nasyconej specjalnym zapachem oliwy znalo tylko kilka rodzin najwyższych kapłanów (por. E. Dahler, *Święta i symbole*, Warszawa 1999, s. 11). *Miszna* milczy na temat Chanuki, a legendę o cudzie chanukowym znajdujemy w *Gemara* (por. J.R. Lancaster, R.L. Overstreet, *Jesus' celebration of Hanukkah*, s. 319). W przeciwieństwie do innych świąt, *Talmud*, czyli *Miszna* i *Gemara* połączone w jedno, nie poświęca jednak żadnego traktatu wyłącznie Chanuce (por. R. Lilientalowa, *Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości*, cz. 3, Kraków 1919, s. 2, 8-9). Jeszcze inną legendę przytacza M.D. Herr, *Hanukkah*, w: *Encyclopaedia Judaica*, t. 7, red. C. Roth, G. Wigoder i inni, Jerusalem 1972, kol. 1283.

⁴³ Por. E. Gal-Ed, *Księga świąt żydowskich*, Warszawa 2005, s. 159-161; G.E. Weil, *Hanoukah, fête des lumières de la foi*, "Bible et vie Chrétienne" 66 (1965), s. 40-41.

⁴⁴ Por. A. Paciorek, *Obyczajowość życia wspólnotowego*, w: *Życie społeczne w Biblii*, G. Witaszek, (red.), Lublin 1998, s. 311.

⁴⁵ Por. J. Maier, *Między Starym a Nowym Testamentem. Historia i religia w okresie drugiej świątyni*, Kraków 2002, s. 173, 265.

Niektórym uczonym wydało się jednak zbyt proste powiązanie genezy Chanuki jedynie z historycznym wydarzeniem odnowienia świątyni przez Judę Machabeusza w 164 r. przed Chr. Dlatego też zaczęli poszukiwać korzeni tego święta poza Izraelem. Utrzymują oni, że to święto jest żydowską adaptacją święta przesilenia zimowego i że Chanukę należy wiązać z Henochem, który żył 365 lat (por. Rdz 5, 23), czyli tyle lat, ile dni ma rok słoneczny⁴⁶. Natomiast inni autorzy twierdzą, że święto to odpowiada świętu *solis invicti*, obchodzonemu w Rzymie dnia 25 grudnia. Jeszcze inni przypominają, że w czasie prześladowań Antiocha IV Żydzi musieli się przyozdabiać wiankami z bluszczu i tańczyć w korowodach na cześć Dionizosa (por. 2 Mch 6, 7) i że pewien starzec został przysłany z Aten po to, aby ich nauczyć tego nowego rytuału (por. 2 Mch 6, 1). Dodają przy tym, że dokonane wtedy utożsamienie nabatejskiego boga Dusaresa z Dionizosem mogło sprawić, że praktyki te nie wydawały się Żydom całkiem obce. Zapomnieli jednak udowodnić, a nie da się tego uczynić, że święta ku czci Dionizosa obchodzono właśnie 25 dnia miesiąca Kislew. W końcu, jeszcze inni uczeni próbują wytłumaczyć przynajmniej powiększanie się liczby świec chanukowych wraz z każdym dniem święta poprzez odniesienie tego faktu do przybywania dnia po przesileniu zimowym⁴⁷.

Wszystkie te teorie muszą upaść wobec argumentów, które wydają się rozstrzygające. Nie można bowiem przyjmować pogańskiego pochodzenia święta żydowskiego, które według wszelkich posiadanych informacji zostało ustanowione i miało być powtarzane dla upamiętnienia odnowienia prawowitego kultu w oczyszczonej świątyni jerozolimskiej, a sprofanowanej wcześniej zwyczajami pogańskimi⁴⁸. Gdyby jednak przyjąć nawet taką hipotezę, to rzeczą niemożliwą jest pogodzenie święta przesilenia słonecznego, związanego z kalendarzem słonecznym, z jakimkolwiek świętem wyznaczonym na określony dzień roku księżycowego. Wysunięto więc przypuszczenie, że w 167 r. przesilenie zimowe przypadało właśnie na 25 dzień miesiąca Kislew, ale wszelkie wyliczenia podejmowane dla udowodnienia tej hipotezy nie

---

⁴⁶ Taką tezę wraz z obszerną argumentacją prezentuje m.in. R. Libenthalowa, *Święta żydowskie*, s. 11-22. H.E. del Medico, zestawiając razem Chanukę i Purim, dochodzi nawet do wniosku, że są to jedynie dawne święta pogańskie zaadaptowane przez Żydów, których wprowadzenie do żydowskiego kalendarza liturgicznego uzasadniono ułożonymi w tym celu legendarnymi opowiadaniem (zob. *Le cadre historique des Fêtes de Hanukkah et de Purim*, "Vetus Testamentum" 15 (1965), s. 238-270).

⁴⁷ Por. J.J. Castelot, A. Cody, *Instytucje religijne*, s. 1988.

⁴⁸ M.D. Herr stwierdza: „Hanukkah is also not connected in any way, except in calendrical coincidence, with the celebrations of the shortest day of the year (the birthday of the sun), or with the feasts of the Greek god Dionysius” (*Hanukkah*, kol. 1284; por. J.C. Rylaarsdam, *Feast of Dedication*, s. 813).

doprowadziły jednak do konkretnych rezultatów. Przesilenie zimowe wypadło bowiem bardzo rzadko dokładnie w 25 dniu miesiąca Kislew⁴⁹

Święto Poświęcenia Świątyni upamiętnia zatem wydarzenie historyczne, które było punktem kulminacyjnym prześladowań Żydów i ich ostatecznym zwycięstwem nad wrogami pod wodzą Judy Machabeusza. Wróg ten był dwojakiego rodzaju. Z jednej strony, Antioch IV Epifanes, usiłujący nakłonić Żydów do pójścia w kierunku, który oni uważali za bałwochwalstwo. Z drugiej zaś strony, Żydzi stanęli także wobec wroga pochodzącego z wnętrza ich własnego narodu. Jego uosobieniem stała się arystokracja i kapłani, którzy byli zwolennikami hellenizacji. Popierali oni Antiocha IV i usiłowali wpływać na naród, aby porzucił wiarę swoich przodków. W swoich działaniach stali się o wiele bardziej bezwzględni i okrutni niż sam król. Zbezczeszczenie świątyni było więc następstwem nie tylko działania Antiocha IV, lecz również upadku religijności wśród kapłanów, a poprzez nich - w całym narodzie⁵⁰

Odrodzenie religijne w narodzie żydowskim nie zostało natomiast spowodowane przez jakieś cudowne moce tkwiące w świątyni, lecz zapoczątkowane przez śmierć męczenników. Oczyszczenie świątyni było owocem, a jednocześnie punktem kulminacyjnym odrodzenia narodu i niejako symbolicznym uzewnętrznieniem tego, że Bóg i wiara w Niego stały się na nowo największą wartością dla Żydów. Można więc stwierdzić, że pomyślność narodu nie zależała od czci świątyni, ale od jego wierności wobec Boga. Stąd też świętowanie Chanuki zostało powiązane z kwestią tożsamości narodu żydowskiego, który oddawał cześć jednemu Bogu w Jego jedynej świątyni w Jerozolimie, a w swoim codziennym życiu kierował się przepisami *Tory*⁵¹ Trwale znaczenie Chanuki polega na tym, że upamiętnia ona zwycięstwo niewielu ludzi, których do walki z przeważającymi siłami wroga popchnęło pragnienie wolności praktykowania własnej religii. Gdyby nie Machabeusze, Żydzi i ich monoteistyczna wiara mogliby zniknąć z kart historii⁵²

Podsumowując powyższe analizy, trzeba podkreślić, że Święto Poświęcenia Świątyni (Chanuka) jest jednym z młodszych świąt żydowskich, które powstało w czasach silnego naporu hellenizmu na judaizm. Jest ono skutkiem walk, które wybuchły po zbezczeszczeniu świątyni jerozolimskiej przez króla Antiocha IV Epifanesa w 167 r. przed Chr. Wydarzenia historyczne, związane z oczyszczeniem świątyni przez Judę Machabeusza w 164 r. przed Chr., które stały się powodem ustanowienia Chanuki, zostały opisane

⁴⁹ Por. R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, s. 524.

⁵⁰ Por. G.A. Yec, *Jewish feasts*, s. 87-88.

⁵¹ Por. S. Gądecki, *Wstęp do ksiąg historycznych*, s. 201-202; E. Zawiszewski, *Rola świątyni*, s. 88-89.

⁵² Por. J. Unterman, *Święto Poświęcenia Świątyni*, w: *Encyklopedia biblijna*, red. P.J. Achtemeier, Warszawa 1999, s. 1226.

w powstałych późno Księgach Machabejskich (1 Mch 4, 36-61; 2 Mch 10, 1-8). Po zburzeniu Jerozolimy przez Rzymian w 70 r. po Chr. było ono w dalszym ciągu obchodzone, ponieważ charakterystyczny dla niego obrzęd palenia świec umożliwiał celebrowanie święta niezależnie od świątyni jerozolimskiej. Choć, jak już zostało zaznaczone, rabini nie chcieli akcentować święta ustanowionego przez Hasmoneuszów, to mimo wszystko zachowało ono ogromną popularność, a późniejsze traktaty rabinackie zawierają związane z nim przepisy prawne⁵³. Do dzisiaj Święto Poświęcenia Świątyni jest obchodzone przez osiem dni, od 25 dnia miesiąca Kislew do 3 dnia miesiąca Tebet, jako radosne święto upamiętniające zwycięstwo judaizmu nad pogaństwem. Współcześnie ma ono jednak charakter bardziej rodzinny niż ściśle religijny⁵⁴.

---

⁵³ Por. H.L. Strack, P. Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, t. 2: *Das Evangelium nach Markus, Lukas und Johannes und die Apostelgeschichte*, München 1924, s. 539-541; S. Szymik, *Żydowskie święta późniejsze*, s. 340.

⁵⁴ W roku 2007 Chanuka obchodzona jest w dniach od 5 do 12 grudnia, czyli, według kalendarza żydowskiego, od 25 dnia miesiąca Kislew do 3 dnia miesiąca Tebet 5768 roku. Na temat świętowania Chanuki w czasach nowożytnych zob. M.D. Herr, *Hanukkah*, kol. 1288; N. Kameraz-Kos, *Święta i obyczaje żydowskie*, Warszawa 1997, s. 81-83; A. Kowalski, *Chanukka*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 64; R. Lilientalowa, *Święta żydowskie*, s. 33-45; A. Unterman, *Żydzi. Wiara i życie*, Warszawa 2002², s. 184-185.